

XASHSHOSHIYLAR RADIKAL GURUHI: TARIXIY-SIYOSIY TAHLIL*Rahmatov Abbosbek Tolibjon o'g'li**Farg'ona davlat texnika universiteti**Ijtimoiy fanlar va sport kafedrasi assistenti*

Annotatsiya. Mazkur maqolada XI–XIII asrlarda Yaqin Sharq hududida faoliyat yuritgan xashshoshiylar (Nizoriy ismoiliylar) harakati tarixiy va siyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda harakatning vujudga kelish sabablari, mafkuraviy asoslari, tashkiliy tuzilmasi hamda siyosiy maqsadlarga erishishda qo'llangan suiqasdlar strategiyasi yoritiladi. Shuningdek, “xashshoshiy” atamasining kelib chiqishi, G'arb manbalaridagi talqinlari va ushbu harakat atrofida shakllangan afsonalar ilmiy nuqtai nazardan baholanadi. Maqolada xashshoshiylar harakatining inqirozi va tarixiy ahamiyati ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: xashshoshiylar, Nizoriy ismoiliylar, Hasan ibn Sabboh, Alamut, radikal harakatlar.

Аннотация. В данной статье рассматривается деятельность хашишашинов (низаритских исмаилитов), действовавших на территории Ближнего Востока в XI–XIII веках, в историко-политическом аспекте. Анализируются причины возникновения движения, его идеологические основы, организационная структура и стратегия политических убийств как инструмента влияния. Особое внимание уделяется происхождению термина «хашишашины», его интерпретации в западных источниках и разграничению исторической реальности и мифов. Также раскрываются причины упадка движения и его место в истории.

Ключевые слова: хашишашины, низаритские исмаилиты, Хасан ибн Саббах, Аламут, радикальные движения.

This article examines the Hashshashin movement (Nizari Ismailis), which operated in the Middle East between the 11th and 13th centuries, from a historical and political perspective. The study analyzes the origins of the movement, its ideological foundations, organizational structure, and the use of targeted assassinations as a political strategy. Particular attention is paid to the origin of the term “Hashshashin,” its interpretation in Western sources, and the distinction between historical facts and myths. The article also discusses the decline of the movement and its historical significance.

Keywords: Hashshashin, Nizari Ismailis, Hasan-i Sabbah, Alamut, radical movements.

I. Xashshoshiylar harakatining vujudga kelishi va tarixiy-siyosiy zamin

XI asr oxiri – XII asr boshlarida Yaqin Sharq hududi murakkab siyosiy va diniy jarayonlar girdobida edi. Saljuqiylar imperiyasining kengayishi, sunniy aqidaparastlikning davlat mafkurasi sifatida mustahkamlanishi hamda shia yo‘nalishlariga nisbatan bosimning kuchayishi mintaqada qarama-qarshi kuchlarning paydo bo‘lishiga olib keldi. Ana shunday sharoitda Nizoriy ismoiliylar harakati shakllandi va tarixda “xashshoshiylar” nomi bilan tanilgan guruh siyosiy maydonga chiqdi.

Ismoiliylar shialikning alohida yo‘nalishi bo‘lib, ularning siyosiy-diniy faoliyati Fotimiylar xalifaligi davrida Misr markazida rivojlangan edi. Biroq XI asr oxirida Fotimiylar davlatida yuzaga kelgan vorislik inqirozi ismoiliylar ichida chuqur bo‘linishga sabab bo‘ldi. Xalifa al-Mustansir vafotidan so‘ng uning o‘g‘illari Nizor va al-Musta‘li o‘rtasidagi nizodan keyin ismoiliylar ikki yo‘nalishga ajraldi. Nizorni haqiqiy imom deb tan olgan guruh keyinchalik Nizoriy ismoiliylar nomi bilan tanildi. Aynan shu yo‘nalish keyinchalik xashshoshiylar harakatining mafkuraviy asosiga aylandi.

Nizoriy ismoiliylar harakatining shakllanishida Hasan ibn Sabboh shaxsi alohida o‘rin tutadi. U chuqur diniy bilimga ega, siyosiy jihatdan ziyarak va uzoq muddatli strategiyani ko‘zlagan arbob bo‘lgan. Hasan ibn Sabboh Saljuqiylar hukmronligi ostidagi hududlarda yashirin targ‘ibot olib borib, asta-sekin o‘ziga sodiq tarafdorlar tarmog‘ini shakllantirdi. Uning asosiy maqsadi Nizoriy ismoiliylar uchun mustaqil siyosiy va harbiy tayanch yaratish edi.

Bu maqsad yo‘lida Alamut qal’asining egallanishi muhim burilish nuqtasi bo‘ldi. Eronning tog‘li hududida joylashgan Alamut qal’asi strategik jihatdan qulay, himoyaga mustahkam va markaziy hokimiyatdan nisbatan uzoq joylashgan edi. Hasan ibn Sabboh 1090 yilda ushbu qal’ani deyarli qon to‘kmasdan egallab, uni Nizoriy ismoiliylar davlatining markaziga aylantirdi. Alamut nafaqat harbiy-siyosiy markaz, balki mafkuraviy va tashkiliy boshqaruv o‘chog‘i sifatida ham xizmat qildi.

Xashshoshiylar harakatining paydo bo‘lishi faqat diniy kelishmovchiliklar bilan izohlanmaydi. Bu harakat, avvalo, siyosiy bosim, ijtimoiy tengsizlik va markazlashgan davlat hokimiyatiga qarshi norozilik mahsuli edi. Saljuqiylar davrida ko‘plab mahalliy guruhlar o‘z manfaatlarini himoya qilish imkoniyatidan mahrum bo‘lgan, diniy ozchiliklar esa ta’qib ostida qolgan edi. Nizoriy ismoiliylar aynan mana shu ijtimoiy-siyosiy bo‘shliqdan unumli foydalana oldilar.

Shunday qilib, xashshoshiylar harakati ma’lum bir davr va makonga xos sharoitlar mahsuli bo‘lib, uning vujudga kelishi diniy nizolar, siyosiy beqarorlik va kuchli markaziy hokimiyatga qarshi muqobil strategiya izlash bilan chambarchas bog‘liq edi. Bu bobda ko‘rib chiqilgan tarixiy zamin keyingi boblarda xashshoshiylarning mafkurasi, tashkiliy tuzilmasi va siyosiy faoliyatini to‘g‘ri anglash uchun muhim asos bo‘lib xizmat qiladi.

Xashshoshiylar harakatining mafkurasi va tashkiliy tuzilmasi

Xashshoshiylar harakatining uzoq vaqt davomida yashab qolishi va mintaqaviy siyosatga sezilarli ta'sir ko'rsatishi, avvalo, uning mustahkam mafkuraviy asoslari va puxta tashkil etilgan ichki tuzilmasi bilan bog'liq edi. Nizoriy ismoiliylar ta'limoti diniy e'tiqod bilan siyosiy maqsadlarni uyg'unlashtirgan holda shakllangan bo'lib, bu holat harakat a'zolarining mutlaq sadoqatini ta'minlashda muhim rol o'ynadi.

Xashshoshiylar mafkurasining markazida imomat g'oyasi turardi. Nizoriy ismoiliylar nazarida imom nafaqat diniy rahbar, balki ilohiy bilim egasi va jamiyatni boshqarishga mutlaq haqli shaxs hisoblangan. Imomga bo'lgan itoat diniy majburiyat darajasiga ko'tarilgan bo'lib, bu holat harakat ichida shubhasiz bo'ysunish muhitini yaratgan. Hasan ibn Sabboh o'zini imomning bevosita vakili sifatida ko'rsatib, diniy legitimatsiyani siyosiy hokimiyat bilan uyg'unlashtira oldi.

Mafkuraviy ta'sirni kuchaytirishda ta'lim va targ'ibot muhim vosita bo'lgan. Xashshoshiylar yashirin da'vat tizimini yo'lga qo'yib, tarafdorlarini bosqichma-bosqich tayyorlaganlar. Har bir yangi a'zo dastlab oddiy bilimlar bilan cheklanib, keyinchalik yuqori darajadagi maxfiy ta'limotlarga oshno etilgan. Bu usul nafaqat sir saqlanishini ta'minlagan, balki a'zolarining o'zlarini tanlangan va boshqalardan ustun his qilishlariga sabab bo'lgan.

Tashkiliy jihatdan xashshoshiylar qat'iy ierarxik tizim asosida faoliyat yuritgan. Harakat tepasida imom turgan bo'lsa, undan keyingi pog'onada Hasan ibn Sabboh kabi oliy vakillar joylashgan. Quyi bo'g'inlarda esa da'iyalar, rafiqlar va eng quyi qatlamda fidoyilar mavjud edi. Har bir daraja aniq vazifalar bilan belgilangan bo'lib, buyruqlar yuqoridan pastga so'zsiz bajarilishi talab etilgan.

Fidoyilar instituti xashshoshiylar harakatining eng muhim va eng bahsli unsurlaridan biri sanaladi. Fidoyilar maxsus tanlangan, jismonan va ruhan chiniqtirilgan shaxslar bo'lib, ular harakat manfaatlari yo'lida o'z jonini fido qilishga tayyor etib tarbiyalangan. Ularning ongiga imomga sadoqat, shahidlik g'oyasi va buyruqning muqaddasligi chuqur singdirilgan. Aynan mana shu fidoyilar keyinchalik siyosiy suiqasdlarni amalga oshirgan asosiy kuch bo'lgan.

Xashshoshiylar intizom va maxfiylikka alohida e'tibor qaratganlar. Harakat ichida axborot qat'iy cheklangan bo'lib, har bir a'zo faqat o'z darajasiga tegishli ma'lumotlarga ega. Bu esa tashkilotni tashqi dushmanlar uchun yopiq va aniqlash qiyin tuzilma sifatida shakllantirgan. Intizomni buzish yoki xiyonat qilish eng og'ir jazolar bilan jazolangan.

Shunday qilib, xashshoshiylar harakatining mafkurasi va tashkiliy tuzilmasi diniy e'tiqod, qat'iy ierarxiya va kuchli psixologik tayyorgarlik asosida barpo etilgan edi. Aynan mana shu omillar harakatning uzoq vaqt davomida siyosiy maydonda saqlanib qolishiga va raqiblarida kuchli qo'rquv uyg'otishiga zamin yaratdi. Ushbu bobda

yoritilgan jihatlar keyingi bobda xashshoshiylarning siyosiy faoliyati va suiqasdlar strategiyasini tahlil qilish uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

“Xashshoshiy” atamasining kelib chiqishi va G'arb manbalaridagi talqinlar

Xashshoshiylar harakati tarixini o'rganishda eng bahsli masalalardan biri bu “xashshoshiy” atamasining kelib chiqishi va mazmunidir. Ushbu atama asrlar davomida turli manbalarda turlicha talqin qilingan bo'lib, tarixiy haqiqat bilan mifologik tasavvurlar bir-biriga qorishib ketgan. Ayniqsa, G'arb manbalarida xashshoshiylar obrazi ko'pincha afsonaviy va mubolag'ali tarzda tasvirlangan.

Islomiy va Sharq manbalarida “xashshoshiy” so'zining aniq va yagona izohi mavjud emas. Ayrim tadqiqotchilar bu atama arabcha “hashish” so'zi bilan bog'liq bo'lib, xashshoshiylar giyohvand moddalar ta'sirida suiqasdlar amalga oshirgan degan qarashni ilgari suradilar. Biroq zamonaviy tarixshunoslikda bu fikr keng ko'lamda tanqid qilinadi. Ko'plab ishonchli musulmon tarixchilari xashshoshiylarning hashish iste'moli bilan bog'liq amaliyotlarini tasdiqlovchi aniq dalillarni keltirmaydilar.

Boshqa bir talqinga ko'ra, “xashshoshiy” atamasi kamsituvchi yoki haqoratomuz laqab sifatida raqiblar tomonidan qo'llanilgan bo'lishi mumkin. Saljuqiylar va sunniy ulamolar tomonidan Nizoriy ismoiliylarni obro'sizlantirish maqsadida ishlatilgan bunday atamalar siyosiy kurashning axborot maydonidagi ko'rinishi sifatida baholanadi. Shu nuqtai nazardan, “xashshoshiy” so'zi harakatning o'zini emas, balki unga bo'lgan dushmanona munosabatni aks ettirgan.

G'arb manbalarida xashshoshiylar haqidagi tasavvurlar asosan salib yurishlari davrida shakllangan. Yevropalik mualliflar Yaqin Sharqda duch kelgan bu yashirin va qo'rqinchli guruh haqida ko'pincha ikkinchi darajali, eshitma ma'lumotlarga tayangan holda yozganlar. Natijada xashshoshiylar sirli bog'lar, mast qiluvchi moddalar va mutlaq itoatga asoslangan fantastik hikoyalar bilan bog'lab tasvirlangan. Bu rivoyatlar keyinchalik Yevropa adabiyotida keng tarqalib, tarixiy haqiqatdan yiroq bo'lgan obrazni mustahkamlagan.

Aynan G'arb manbalarida “assassin” atamasi shakllanib, keyinchalik ko'plab Yevropa tillarida “siyosiy qotil” ma'nosida umumiy tushunchaga aylangan. Bu terminning kelib chiqishi bevosita “xashshoshiy” so'zi bilan bog'langan bo'lib, vaqt o'tishi bilan u o'zining dastlabki tarixiy kontekstidan uzilib ketgan. Natijada xashshoshiylar harakati nomi butunlay boshqa mazmunda, umumlashgan salbiy timsolga aylantirilgan.

Zamonaviy tarixiy tadqiqotlar xashshoshiylar haqidagi afsonaviy tasvirlarni qayta ko'rib chiqib, ularni real siyosiy va tarixiy sharoit doirasida baholashga intilmoqda. Ko'plab olimlar xashshoshiylar faoliyatini giyohvandlik yoki mistik marosimlar bilan emas, balki aniq mafkuraviy tayyorgarlik, qat'iy intizom va strategik hisob-kitoblar bilan izohlaydilar. Bu yondashuv harakatning haqiqiy mohiyatini tushunishga imkon beradi.

Xulosa qilib aytganda, “xashshoshiy” atamasi va uning G‘arb manbalaridagi talqini tarixiy haqiqatdan ko‘ra ko‘proq siyosiy targ‘ibot va afsonalar mahsuli bo‘lgan. Ushbu bobda yoritilgan masalalar xashshoshiylar harakatiga nisbatan shakllangan stereotiplarni tanqidiy tahlil qilish va ularning tarixiy o‘rnini xolis baholash zarurligini ko‘rsatadi.

Xashshoshiylar harakatining inqirozi va tugashi

Xashshoshiylar harakatining uzoq yillar davom etgan siyosiy faolligi va nisbatan mustahkam ichki tuzilmasiga qaramay, XIII asrga kelib uning tanazzulga yuz tutishi muqarrar bo‘lib qoldi. Bu inqiroz birgina omil bilan emas, balki ichki zaifliklar va tashqi siyosiy-harbiy bosimlarning o‘zaro uyg‘unlashuvi natijasida yuzaga keldi. Ayniqsa, mintaqadagi kuchlar nisbatining o‘zgarishi xashshoshiylar uchun hal qiluvchi ahamiyat kasb etdi.

Harakatning zaiflashishida tashqi omillar muhim rol o‘ynadi. Saljuqiylar davlatining parchalanishidan so‘ng ham xashshoshiylar mintaqaviy hukmdorlar uchun xavfli kuch sifatida qabul qilinardi. Shu sababli ularga qarshi muntazam harbiy yurishlar uyushtirildi. Biroq eng og‘ir zarba XIII asr o‘rtalarida yuz bergan mo‘g‘ullar bosqini bilan bog‘liq bo‘ldi. Mo‘g‘ul lashkarlarining Yaqin Sharq va Eron hududlariga bostirib kirishi mintaqadagi ko‘plab siyosiy tuzilmalarni izdan chiqarganidek, xashshoshiylar markazlariga ham halokatli ta’sir ko‘rsatdi.

1256 yilda mo‘g‘ul sarkardasi Huloku xon boshchiligidagi qo‘shinlar Alamut qal’asini egalladi. Bu voqea xashshoshiylar harakatining ramziy va amaliy yakuni sifatida baholanadi. Alamut nafaqat harbiy tayanch, balki mafkuraviy va boshqaruv markazi bo‘lganligi sababli uning qulashi butun tarmoqning izdan chiqishiga olib keldi. Qal’aning qo‘lga olinishi bilan ko‘plab manbalar, kutubxonalar va tashkiliy hujjatlar yo‘q qilingan.

Ichki omillar ham harakatning inqirozini tezlashtirdi. Uzoq yillar davom etgan yashirinlik, qat’iy intizom va doimiy tahdid muhiti xashshoshiylar safida charchoq va resurslarning kamayishiga olib kelgan. Shuningdek, suiqasdlar strategiyasining davomiy qo‘llanilishi harakatni siyosiy jihatdan tobora yakkalanib qolishiga sabab bo‘ldi. Ko‘plab musulmon hukmdorlar va diniy doiralar xashshoshiylarni murosa qilib bo‘lmaydigan xavf sifatida qabul qila boshladilar.

Mo‘g‘ullar tomonidan xashshoshiylar qal’alarining ketma-ket bosib olinishi harakatning hududiy asoslarini butunlay yo‘q qildi. Markazlashgan boshqaruv tizimi barbod bo‘lgach, mahalliy guruhlar mustaqil ravishda yashab qolish imkoniyatidan mahrum bo‘ldilar. Natijada xashshoshiylar siyosiy sahnadan butunlay chiqib ketdi va mustaqil kuch sifatida mavjud bo‘lishdan to‘xtadi.

Shunga qaramay, xashshoshiylar harakati tarixda chuqur iz qoldirdi. Ularning siyosiy kurash usullari, tashkiliy modeli va mafkuraviy yondashuvi keyingi davrlarda ham turli shakllarda namoyon bo‘lib kelgan. Harakatning inqirozi va tugashi, bir

tomondan, tashqi bosqinlarning kuchini, ikkinchi tomondan esa uzoq muddatli siyosiy zo‘ravonlik strategiyasining cheklanganligini yaqqol ko‘rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, xashshoshiylar harakatining tugashi mintaqaviy tarixda yangi davr boshlanganidan darak bergan bo‘lsa-da, ularning tajribasi va merosi siyosiy va tarixiy tadqiqotlar uchun muhim manba bo‘lib qolmoqda.

Xulosa

Xashshoshiylar (Nizoriy ismoiliylar) harakati o‘rta asrlar Yaqin Sharq tarixida o‘ziga xos va murakkab siyosiy-diniy hodisa sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu harakat muayyan tarixiy sharoit — siyosiy beqarorlik, diniy qarama-qarshiliklar va markazlashgan hokimiyat bosimi natijasida vujudga kelgan bo‘lib, u o‘z faoliyatini an’anaviy harbiy kuchdan ko‘ra mafkura, intizom va noan’anaviy siyosiy kurash usullari orqali olib borgan.

Tadqiqot davomida xashshoshiylar harakatining vujudga kelish sabablari, mafkuraviy asoslari va qat’iy tashkiliy tuzilmasi ularning uzoq vaqt davomida siyosiy sahnada saqlanib qolishida hal qiluvchi omil bo‘lgani aniqlandi. Ayniqsa, imomat g‘oyasi, fidoyilar instituti va suiqasdlar strategiyasi harakatning asosiy kuchi bilan birga, uning eng bahsli jihatlaridan biri sifatida namoyon bo‘ldi.

Shu bilan birga, xashshoshiylar tomonidan tanlangan siyosiy zo‘ravonlik yo‘li uzoq muddatli istiqbolda ularning yakkalanib qolishiga va oxir-oqibat inqirozga yuz tutishiga olib keldi. Mo‘g‘ullar bosqini va Alamut qal’asining qulashi harakatning tashkiliy va mafkuraviy asoslarini butunlay izdan chiqardi. Bu holat siyosiy zo‘ravonlikka asoslangan harakatlarning tashqi kuchlar qarshisida zaifligini yaqqol ko‘rsatadi.

Xashshoshiylar harakati tarixiy jihatdan nafaqat o‘rta asr siyosatini tushunishda, balki zamonaviy radikal harakatlar tabiatini tahlil qilishda ham muhim ilmiy ahamiyatga ega. Ularning tajribasi diniy g‘oyalar siyosiy maqsadlar bilan uyg‘unlashganda qanday oqibatlar yuzaga kelishini ko‘rsatib beruvchi muhim tarixiy saboq sifatida baholanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Juvayniy, Ala ad-Din Ata-Malik. Tarixi Jahongusha. O‘rta asr musulmon tarixchilari asarlari.
2. Rashid ad-Din Fazlulloh. Jome‘ at-tavorix. Tarixiy manba.
3. Ibn al-Asir. Al-Kamil fit-tarix. Qohira nashrlari.
4. Hodgson, Marshall G. S. The Order of Assassins: The Struggle of the Early Nizari Isma‘ilis against the Islamic World. The Hague.
5. Daftary, Farhad. The Isma‘ilis: Their History and Doctrines. Cambridge University Press.
6. Lewis, Bernard. The Assassins: A Radical Sect in Islam. London.
7. Madelung, Wilferd. The Succession to Muhammad. Cambridge.
8. Ivanow, W. Alamut and Lamasar. London.
9. Zamonaviy sharqshunoslik va islom tarixi bo‘yicha ilmiy maqolalar va monografiyalar.